

GY. SZABÓ ANDRÁS

Fili, a magyar Oblomov Egy Mikszáth-novella kapcsán

Lehet-e a cselekvésképtelenséget, az élni akarás hiányát, az idegenkedés és elutasítás gesztusa helyett részvétellel és valami oksági magyarázatot kereső megértéssel szemlélni?

Nálunk Gyulai Pál 1857-ben írt regénye, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című remeke foglalkozik először az „időből kiesett” ember figurájával. Arról a hősről van szó (esetünkben Radnóthy Elek egykori alispánról), aki, s ebben áll az írói lelemény, kimarad a történelem menetéből, az 1848-as forradalom és szabadságharc történéseiből (betegesen fekszik a nagy esemény idején), s gyógyulása után már képtelen felvenni azokat a szálakat, melyek korábbi életéhez kötődtek. Életének meghatározó pillérei ugyanis eltűntek, a világ megváltozott körülötte, s az új helyzethez már nem tud alkalmazkodni. Neveltetése, erkölcsi beidegződése, őrzött szokásrendje megakadályozzák abban, hogy környezetének alakítója, formálója legyen; a létezés perifériájára szorul. Az orosz irodalom másfél évtizeddel korábban egy olyan társadalmilag meghonosodott létformát emel be a szépprózába, melynek megtestesítője a „felesleges ember”, akire ugyancsak az alkalmazkodás hiánya, az akarathiány, a cselekvésképtelenség a jellemző. Ami az „időből kiesett” és a „felesleges ember” típusát rokonítja egymással, annak táptalaja mindkét esetben a meghaladott patriarchális, nemesi értékrend hasonlósága, s a belőle következő életforma. Egészen pontosan az a létforma, melyhez az életidegenség fogalma társul. Goncsarov *Oblomovja*, mert hisz rá gondolunk elsőként, ennek az életformának legautentikusabb képviselője, de már Lermontovnál megtaláljuk a *Korunk hőse* főszereplőjében ennek az embertípusnak lényegi vonásait. Oblomov alakja Gyulai Pál regényével egy esztendőben lép ki az orosz író tolla alól. Csak míg az öreg táblabíró a megváltozott környezet ítéli halálra, értelmetlenné téve magát a küzdelmet is, addig Oblomov belesodródik az apatikus mozdulatlanúságba, feladja a küzdelmet önnön sorsának alakítására.

Gyulai a figyelmeztetés szándékával írja meg regényét, rádöbbenve a polgárosodás előtt álló kis- és középnemességet azokra a veszélyekre, me-

lyet az új társadalmi helyzet állít elébük. Arra inti a nemzet hangadó vezetőit, a nemesi vezetést, hogy mint főhőse, ne essen „se a lázas szenvedélyek, se a tétlen fásultság martalékául”. Alkalmazkodni kell tudni a megváltozott környezethez, még ha ez az alkalmazkodás hagyományos értékeink feláldozását kívánja is meg tőlünk – ez az *Udvarház* végső tanulsága.

De vajon tudott-e hinni az alkalmazkodás kényszerű lehetőségében a regény írása idején? Aligha! Valójában 1857-ben, a mű születése idején a nemesség útját, jövőjét, más lehetőség híján, az öreg táblabíró sorsában látja. Regénye későbbi, 1883-as előszavában azonban már nyoma sincs ennek az aggodalomnak. „Az az érdek, az a hangulat, amely írására ösztönzött (ti.: a regény megírására), hála istennek, nincs többé sem az én kedélyemben, sem az olvasóéban. A magyar nemzet megküzdött az idők mostohaságával.”

De ezt már 26 évvel később írja, abban az időben, amikor a „régí nemesből” „mai gentry” lesz Mikszáth tollán.

A „mai gentry nem a régi nemes többé, de legalább abból való” – írja Mikszáth a *Nemzetes uraimék*ban. Az *Udvarház* nemesei, azok gyermekei tovább éltek, tudtak alkalmazkodni, de ennek az idomulásnak súlyos ára volt; 1867 után azok az erények sorvadnak el, melyek Radnóthy Elekben és nemzedéktársaiban még megvoltak.

Az oblomovi értelemben vett felesleges ember magyar alteregója az 1902-ben írt Mikszáth-novella hőse, Fili. Ez a Mikszáth-szereplő hordozza sorsában leginkább annak a létformának a jellemzőit, melynek megtestesítője az „oblomovkai Platon”, ahogy egy helyen ironikusan a meddő bölcsességéről ismert hőstét Goncsarov nevezi.

Vajon olvasta-e Mikszáth az *Oblomovot*? Egészen biztosan, bár a regény csak 1906-ban jelenik meg magyar nyelven. Könyvespolcán ott volt a nagy orosz író *Hétköznap*i történet című munkája németül, melyben Adujev, a szimbirszki fiatalember nagy terveinek meghiúsulása után, a hozományvadászat ígéretes lehetőségével próbál kilábolni megfenekest állapotából. A mű egyaránt előlegezi Oblomov életútját, s Mikszáth nagy regényének, a *Noszty*nak problematikáját.

Oblomov nemes ember, csakúgy, mint Fili. Oblomov földesúr, szülei halála után egy háromszázötven lelkes falu birtokosa, Fili saját elszegényedő nemesi rokonságának haszonélvezője. Apja királyi tanácsos volt, gazdag, befolyásos ember, aki idővel lejjebb csúszva a hivatali ranglétrán, szerény évjáradékból élt vidéki kúriáján. Tipikus dzsentriképlet: bár a vagyon oda, a rang, a cím megmaradt, s a titulus után tartja még mindig számon a kiterjedt atyafiság. A család fejeként ő határozza meg az éven-

ként más-más famíliáknál összegyűlő rokonság ülésrendjét. Ha valamely családtag lejjebb kerül az asztalnál, mint a megelőző esztendőben, annyit jelent, hogy a família szerencsecsillagzata leáldozóban van. Ez az „organizátori” szerep biztosít megélhetést Fili szüleinek, velük reprezentál a rokonság, s a szülők elhaltával Fili örökli meg tőlük ezt a kiváltságot. A királyi tanácsos után vagyon már nem marad, de mielőtt távozna a földi világból, megnyugtatta fiát: ha mást nem is, de a „pompás rokonokat” rá hagyja. „Ragaszkodj hozzájuk, édes fiam.”

Oblomov előtt ott kínálkozik az elérhető cél, a birtok korszerűsítése, gazdaságának megreformálása, Filinek egyedüli létalapja a státusza, az is formális. Oblomov elhagyja a szentpétervári hivatalt, hogy a távoli kormányzóság területén fekvő uradalmának gazdája legyen. Kezdeti lelkesedése azonban hamar leohad: az ambíció hiányzik belőle, a valósághoz való viszonyulásnak az a módja, melynek birtokában az ember kész az élet kihívásainak elfogadására. A megszokott környezetet nem feladva, fokozatosan adja át magát a céltalan létezésnek. Hivatali munkájában sem találta örömét, áltatta magát, hogy még előtte áll életének, holott az már rég kezdetét vette, csak ő nem érzékelt semmit azokból a hangokból, melyek a külvilágból felé áramlottak. „De napra nap jött, évre év, a legénytollból kemény borosta lett, szemének sugara fakó ponttá tompult, derékbojsága egyre nőtt, haja könnyörtelenül hullott, harmincéves lett, s ő még egy lépést sem tett előre semmiféle pályán, még mindig csak az aréna kapujában állt, ugyanott, ahol tíz évvel korábban.” A megörökölt birtok normális esetben egy hasznos, cselekvő élet indulásának esélye lehetne, csak hogy minduntalan közbeszól a már említett akarat hiánya, a terveket nem váltja fel a tett, a gazdaság korszerűsítéséről szőtt elgondolásai ideák maradnak. Mikszáth is, mikor Filiről ír, valami hasonló láttelelet állít ki hősről, mint Goncsarov, amikor arról beszél, hogy Fili sosem tett semmi érdemlegeset: „Ha a természet azt akarta volna, hogy Fili dolgozzék, beleoltotta volna a munka vágját. De a természet nem akarta.”

Ami az emberi élet értékvonatkozásait, viszonyulási pontjait tekinti, hasonló álláspontra helyezkedik, mint az Oblomov szerzője. Hőse életvitelének kommentálásában, a jelenség értelmezésében, ítéletalkotásában megengedő és elbizonytalanító. „Kell-e az erdő minden fájából okvetlenül szerszámot faragni? – teszi fel a kérdést. – Csak abból, amelyik már a gyökerén kínálkozik rá. Arra is kell fa, hogy a mókusnak legyen hol föl-szaladni, leszaladni. Arra is kell egy-két gally, ahová a madár a fészket lerakja, arra is, ahová a vándorló legény a tarisznyáját, kis pók a hálóját akassza. Szóval, mindenféle fa kell. Sőt olyan fa is legyen az erdőben,

melynek még ennyi szerep se jut, csak épp, hogy van. Megnő, susog, zörög, hajladozik egy-két száz esztendeig, aztán visszarohad a földre. Ami erőt, zsírt kiszítt onnan, visszaadja annak a saját szétmálló testével. És hát, minden úgy van a végén, mintha semmi se történt volna.”

Oblomov a gyerekkori jóbarátnak, a vele mindenben ellentétes, tette kész, vállalkozó, mozgékony Stolznak fejt ki egy alkalommal: „– Tudod-e Andrej, hogy végül is az én életemben soha nem gyúlt ki semmiféle tűz? Se megváltó, se romboló. Az én életem nem hasonlított a reggelre, amelyet fokozatosan elöntenek a színek, a tűz..., az én életem a tűz hamvadásával kezdődött. Vagy én nem értettem ezt az életet, vagy nem is jó ez az élet semmire, de jobbat nem ismertem, nem láttam, senki meg nem mutatta nekem.”

Aztán ott a legárulkodóbb mondat, amit Goncsarov összegzésül elmond hősről: „Ő nem próbálta ki a harcban szerzett gyönyöröket, gondolatban lemondott róluk, s lelkében csak nyugalmat érzett, amely minden mozgástól, harctól, élettől mentes volt.”

A kitörés egyedüli esélye Oblomov és Fili esetében is a rájuk talált szerelem lehetett volna. S ahogy nemcsak az ábrándok szintjén, de a valóságban is megjelenik kettejük esetében a nő, úgy csillan fel életükben a remény is, hogy talán lehetőség nyílik sorsukban a változtatásra. Olga fel-tűnése Oblomov környezetében egy olyan ígéretes jövő nyitánya, mely az élet értelmének és rendeltetésének megértéséhez vezethette volna el a regény hőst. De Oblomov nem élt a lehetőséggel, visszalépett, félúton elakadt, nem vállalta a szerelmet, melyet a lány kínált fel számára. Ezen a ponton kerül végérvényesen régi medrébe az élete, hullik vissza abba az apátiába, mely a későbbiekben pusztító, vegetáló létezésének meghatározója lesz. Mikszáth hasonló helyzetet teremt hősének, amikor az elszegényedett rokonok egyike, a szép Liskayné egy táncmultság alkalmával megsúgja Filinek, hogy évekkel korábban szemet vetett rá, szívesen vette volna udvarlását, szerette őt. S Fili, akinek saját bevallása szerint „nem volt élettörténete”, mert nem történt vele semmi említésre méltó, megzavarodik. Kiforgatja addigi lényéből a felismerés, hogy az élete nem az volt, ami lehetett volna. Megérzi, „hogy a rokoni szeretet kenyérmorzsa – és hogy a szerelem egy kád méz, de abba a morzsának nem szabad belevegyülni, mert a morzsa is elvész és a méz megsavanyodik.”

Elbujdosásának oka azonban nemcsak ez a jóvátehetetlen mulasztás, amit helyrehozni már nem lehet, hanem egy fontos megbízás, egy feladat betöltése, mellyel Filit környékezi meg a rokonság. Régóta húzódo birtokpert nyer meg a família, egy uradalom tulajdonosa lesz, melynek

gondnoki teendőire Filit akarják felkérni. Csakhogy Filit elszoktatta a környezete minden felelős döntés meghozataláról, a hozzátartozók irányították életét, nem tett semmi érdemlegeset beleegyezésük nélkül. „Amik én velem történtek, azok inkább a rokonaim esetei” – mondja egy beszélgetés során, s mivel Oblomovhoz hasonlóan sosem próbálta ki magát céljai megvalósításában, mert idegen volt számára is az élet mint harc és csatater, meghátrál az uradalom igazgatása előtt. Az önbecsülés hiányának áldozata Fili, önértékének tudatosítása sosem foglalkoztatta: „azt szerette legjobban, ha észre sem veszik, hogy ott van. Végtelenül csekélynek tartotta magát.” Rokontól rokonig vándorol, évente többször ismétlődik ez az egyszerre komikusnak és tragikusnak feltüntetett rituálé, vele reprezentál a família, ő pedig belőlük él, ezt tartja természetesnek. Alakja, személye iránt mindvégig valami együttérző rokonszenvet érez az olvasó, s hogy némi megértéssel követjük sorsát, arról maga a szerző odavetett megjegyzése gondoskodik: „Sohase ítélt meg a szegény Filit szigorúan.”

Az elbeszélés végén nemcsak azért bujdosik el, mert megriad az uradalom igazgatásával járó gondok vállalásától, a tisztség rá háruló felelősségetől, hanem mert az időközben megözvegyült szépasszony már nem tart rá igényt, más férfit szeret.

Akár Oblomov, Fili élete is úgy telik el, hogy nem érti, mi a viszonya szűkebb és tágabb környezetéhez: saját létének célja, értelme homályban marad előtte. Nincs, nem is lehet az ilyen embernek élettörténete, viszont nyerhet magának egy kis boldogságot, a belső világ gazdagságát. Ez az öntudatlanul megélt elégedettség, ami már-már a boldogsággal azonos, kíséri élete végéig Oblomovot. Goncsarov hősében az évek teltevel egyre erősebb a meggyőződés, maradva a példánál, hogy nem az arénák gladiátorának, hanem a harc békés nézőjének született, és ez az érzés mély megnyugvással tölti el. Fili nem ilyen szerencsés. Lelki nyugalma akkor rendül meg, életében talán először, de akkor végzetesen, amikor megtudja, hogy kétszeresen is elvesztette Liszkaynét, mert az asszony titokban a fiatal mérnökkel osztotta meg kegyeit. Belső meghasonlottságát, fájdalmát érzékenyen adják vissza Mikszáth sorai, amikor elhagyja megszokott rokoni környezetét és a bujdosás útjára lép.

„Aztán ment-ment a kavicsos utakon a susogó hársak között, a feje zúgott, az ezernyi bogár is zúgott a levegőben, muslincák kergetőztek, egy légy ringatta magát egy pókhálón... Minden lény dőzsölt és mulatott, csak Fili ment szomorúan, mintha vesztőhelyre menne.”

A cselekvésképtelen ember alapmása, stilizált, szélsőségesen túlzott karakterekben öröklődik tovább Krúdy Gyula regényeiben. Fili-féle, oblomovi életformákkal találkozunk *Napraforgó* című művének nyírségi világában. Könyve szereplői, a kisnemesi udvarházak mélyén olyan emberek, akik mellett elment az idő, nem látnak célt maguk előtt és ebből adódóan nem találnak megfelelő tevékenységet sem életükben. Talán az sem véletlen, hogy regényének főszereplője, a szerelmében csalódott Evelin, a nyírségi Bujdosra menekül a fővárosból, hogy orosz írókat olvasson esténként káros gyertyatartója fényében, kitüntetett helyen az *Anyegint*, kinek alakjában már a kortárs írók is rokon vonásokat véltek felfedezni Goncsarov hőisével.

Birkás Babett: Salgótarján-sorozat (12.)